

Borgerlønsdebatten i Danmark i 1990'erne

Borgerlønstilhængernes og borgerlønsmodstandernes retorik i 1990'ernes borgerlønsdebat

Erik Christensen

Uddrag af bogen Erik Christensen: "Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé." Hovedland 2000. s. 332-337 og 446-459.

1990'ernes forskellige politiske borgerlønsdiskurser (fortællinger)

Et nyt træk ved 1990'ernes borgerlønsdebat var, at den sprang frem fra meget forskellige dele af samfundet og ikke længere var båret af en social bevægelse. Det var tegn på en styrke, at tankerne faktisk havde bredt sig og vandt genklang mange steder. Derved fik borgerlønstanken også nye facetter og sproglige udtryk. Men det betød også en vis svaghed, fordi det viste sig meget svært at samle og fokusere debatten, at få skabt en samlet borgerlønsdiskurs.

Selvom der tilsyneladende var stor tilslutning til tankerne i opinionen, betød det ikke, at folk tilsluttede sig de få organisationer, som havde klare borgerløns synspunkter på programmet, som f.eks. partiet De Grønne. De mennesker, der gik ind for borgerløn, synes at have valgt at arbejde for at få deres parti, fagforening eller andet til at tilslutte sig ideen.

I 1990'ernes brogede billede af borgerløns synspunkter finder man tre typer af holdninger, der kan ses som tre forskellige diskurser eller fortællinger.

En politisk-teknisk borgerlønsdiskurs: En lille fortælling om en teknisk rationalisering af velfærdsstaten

Nogle så borgerløn i et ret snævert arbejdsmarkedspolitisk og socialpolitisk perspektiv i forbindelse med en ændring og rationalisering af de bestående systemer. Argumenterne for at indføre borgerløn var ret snævre og især økonomisk effektivitetsmæssige. Der var behov for en rationalisering af de forskellige overførselsindkomstsystemer. Dette var begrundet i besparelshensyn, i et ønske om at fremme gennemskuelighed og undgå fattigdomsfælder og i at fremme beskæftigelsen for de svage grupper på arbejdsmarkedet.

Det er den argumentation, man mest klart finder hos de reform- og fornyelsesorienterede dele af fagbevægelsen i Teknisk Landsforbund, i Det Radikale Venstres arbejdsmarkedspolitiske udvalg og hos de fornyelsesorienterede dele af erhvervslivet. Og det er også den opfattelse af borgerløn, som ligger til grund for debatten i de fleste politiske partier.

Her havde man tanker om skabelsen af et nyt arbejdsmarkeds- og social- politisk system, hvor man samtidig lempede på rådighedsreglerne, og hvor man vendte sig imod den klientgørelse, der lå i det arbejdsmarkeds- og socialpolitiske system, og hvor man i højere grad gik ind for frivillige tilbud. Men det er også typisk, at man vendte sig imod en konsekvent gennemført borgerlønsmodel, fordi den ville være for dyr.

I det synspunkt lå en skepsis over for, om man ville kunne skabe en fuld beskæftigelse i gammeldags forstand. I tankerne lå en borgerløns-lignende reformorientering af systemet. Tankerne var meget naturligt ikke formuleret som et egentlig paradigmeskift og brud på de bestående principper, men som en realistisk reform af det bestående system. Set i forhold til 1980'erne var det et fremskridt, at dele af fagbevægelsen signalerede, at man havde tanker, der gik i en borgerløns-lignende retning, og at en reformering af A-kasse-systemet ikke var umulig, og at et nyt basisydelses-system kunne bygges sammen med en bevarelse af et A-kassesystem som en slags overbygning. Inden for denne opfattelse tænkes samfundet ud fra arbejdsmarkedet. Man anlagde ikke et videre samfundsmæssigt perspektiv.

En politisk-visionær borgerlønsdiskurs: En stor fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdssamfundet

Andre borgerlønsdebattører så imidlertid borgerlønstanken i et videre perspektiv. For dem drejede borgerløn sig ikke alene om arbejdsmarkeds- og socialpolitik, men skulle ses i forhold til alle samfundets sektorer. Borgerløn sprængte for dem sektortænkningen og var begrundet i et andet syn på samfundet. Det betød, at de var nødt til at sprænge de sproglige kategoriseringer, som ligger i det nuværende samfund. Denne opfattelse bygger på en borgerlønsopfattelse, hvor samfundet er mere end et marked,

Det synspunkt kom måske mest klart til udtryk i Brugernes Socialkommission og i Grete Korremanns prisopgave. For dem drejede borgerløn sig netop om at sprænge sektoropdelingen, at foretage et paradigmeskift og se de væsentlige samfundsproblemer i sammenhæng. Korremann kobler arbejdsløsheds-, miljø- og demokratiproblemerne sammen og finder den sammenhængende løsning i det nye begreb bæredygtig udvikling, hvor borgerlønsmekanismen ses som et element i denne løsning.

Brugernes Socialkommission ser også en sammenhæng mellem arbejde, miljø og lokalsamfund og foreslår et enhedsystem med en samfundsplejefond, hvor borgerløn optræder som en betaling for en slags pligtmæssig orlov for alle hvert 5. år, hvor man har en valgfrihed med hensyn til, på hvilken måde man arbejdsmæssigt vil bidrage til samfundet.

Men synsvinklen genfindes også hos nogle borgerlønstilhængere i SF, Det Radikale Venstre og Kristeligt Folkeparti. Her lægges klart op til en ændring af arbejdsbegrebet, og borgerlønsproblemet kædes sammen med et ønske om at udvide det civile samfund og skabe en bæredygtig udvikling.

Bag dette videre perspektiv på borgerløn ligger et klart opgør med hele vækstideologien, hvor borgerløn placeres ind i en fortælling om vækstsamfundets krise med muligheder for opgør med forsteningen og skabelse af nye frigørende muligheder ud fra en ny opfattelse af samfundets mål: bæredygtig udvikling.

En politisk-utopisk borgerlønsdiskurs: En større fortælling om skabelsen af et nyt samfund: »Det gode samfund«

Endelig kan man tale om en tredje og mere langsigtet opfattelse af borgerløn, hvor begrebet sættes ind i og forbindes med en langsigtet samfundsmæssig vision om skabelsen af et nyt samfund. Det ses hos Korremann, der taler om at skabe et nyt bæredygtigt samfund, og hos samfundsforskeren Jørn Loftager, der ser borgerløn som led i skabelsen af et nyt post-industrielt samfund, hvor det traditionelle stat-markeds-kompromis er erstattet af et nyt kompromis, der sikrer rum for det civile samfund og en bæredygtig udvikling. Det er en opfattelse, som ligger hos partiet De Grønne og i SALTs »frigørelsesprojekt«, hvor man taler om skabelse af et nyt samfund med en ny type af økonomi.

Manglen på sammenhæng mellem fortællingerne

En politisk diskurs skaber identitet og alliancer omkring et politisk spørgsmål. Som man kan se af den foregående analyse, kan man stille spørgsmål ved, om der egentlig blev skabt en fælles borgerlønsdiskurs i begyndelsen af 1990'erne. Der udviklede sig meget forskellige opfattelser af borgerlønstanken.

Fortælleanalytisk havde de et forskelligt tidsperspektiv med forskellige aktører og forskellige problemer: For nogle blev borgerlønstanken set meget snævert i forhold til konkrete problemer i det arbejdsmarkeds- og social- politiske system, for andre var den element i et nyt paradigme for samfundet, og endelig blev den for nogle få set som udtryk for en vision om et helt nyt fremtidigt samfund.

En diskussion af eventuelle sammenhænge i disse perspektiver kom ikke rigtig i gang. Desuden fremgik det også klart, at der blandt borgerlønstilhængerne fandtes meget forskellige ideologiske orienteringer. Der var både liberalister, socialister og grønne, der hver især lagde vægt på forskellige aspekter. For de økonomiske liberalister var markedsfleksibiliteten vigtig, for de politiske liberalister opgøret med statstvangen, for socialdemokraterne skabelsen af en ubetinget social tryghed og for socialisterne især friheden fra lønarbejdet og klientgørelsen, mens især de grønne så muligheden for skabelsen af en ny produktionsektor frigjort fra stat og marked.

Realistiske tekniske fortællinger som modtræk imod ekskluderingen

En måde for borgerlønstilhængerne at imødegå den ekskludering, som udspringer af den herskende diskurs' krav om »realisme«, var at komme med konkrete modeller og regnestykker på, hvorledes man konkret kunne forestille sig en borgerløn udformet. I alle partierne fremkom tilhængerne med mere eller mindre gennemarbejdede teknisk økonomiske modeller for en borgerløn.

I Det Radikale Venstre lavede græsrodder et modelregnskab med en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit årligt til alle voksne over 18 år set i forhold til de nuværende pensions- og arbejdsløshedskasseydelse fra det offentlige samt en del kontantydelse tillige med børnepenge, kommunale tilskud til børnepasning, døgnpleje, SU og boligstøtte. Det ville kræve en stigning af de direkte skatter til ca. 72%. De rige ville komme til at bære de største byrder, de laveste indtægter ville have den største fordel, og de unge ville blive bedre stillet end i dag. (Nordjysk Radikalt nyt nr. 2 1993).

SFs cheføkonom Nis Graulund Hansen viste også i det udvalgsarbejde SF lavede, at en skattefri borgerløn på 5.000 kr. pr. måned ville kunne finansieres med en generel skatteprocent på 70% på al indkomst. Det ville ifølge ham også især være til fordel for de laveste indtægter, hvorimod de nuværende overførselsindkomstmodtagere ville miste noget. Graulund Hansens beregninger svarede stort set til de beregninger, som man også foretog i partiet De Grønne, og som tidligere er nævnt.

Tilhængerne i Venstre og Retsforbundet opstillede også regnestykker, der viste, at en borgerløn på 50.000 kr. skattefrit pr. år var mulig. Men det var for dem forbundet med en totalliberalisering af arbejdsmarkedet og indførelse af en fast skatteprocent på 50.

Borgerlønstilhængerne i de forskellige partier stod i en vis forstand i en gunstig situation. Man havde vist konkret, at det ikke var urealistisk og utopisk at forestille sig en universel borgerlønsordning. Det ville ganske vist kræve lidt højere generelle skatteprocenter, end man havde, men ville på ingen måde være urealistisk.

Kim til modmagtsskabelse

I forhold til 1980'erne så man med SALTs borgerlønskonferencer spæde initiativer til skabelsen af en alliance på tværs af ideologiske skel. Men noget mere fast samarbejde, som 80'ernes midteroprørsbevægelse havde, fik man ikke skabt.

Men alligevel viste SALT-redaktionens arbejde omkring borgerlønsproblemet, at det på et enkelt punkt kunne lykkes at bryde den hegemoniske diskurs' enten/eller logik igennem »arenaudbrud« og »magtdannelse« og »sagsorientering«, som Thomas Mathiesen har beskrevet dem.

»Arenaudbrud« betyder, som tidligere nævnt, at man viser, at man arbejder på den etablerede arena og samtidig bryder ud af denne arena til en videre offentlighed. Igennem borgerlønskonferencerne lykkedes det med et vist held at koble debatterne i systemet og de politiske partier sammen med debatterne udenfor.

»Magtdannelse« består i at afvise valget mellem at arbejde for kortsigtede krav og reformer og for langsigtede perspektiver. Igennem produktionen af et særligt temanummer om borgerløn kom man ud af ind- og uddefinierungs- klemmen ved at vise, at man både arbejdede praktisk for at påvirke debatten i de politiske partier og generelt det politiske system og samtidig havde et mere langsigtet mål.

»Sagsorientering« betyder, at man på en gang betoner uenighed og konflikt med det etablerede system uden at tage uenigheden op på alle områder. Det viste sig ved, at man forsøgte at samle forskellige borgerlønstanker og koncentrerede sig om at finde fællestræk i modsætning til et fokus på uenigheden mellem de forskellige borgerlønsidéer.

Borgerlønstilhængernes/modstandernes grundmetaforer

Et mål med den historiske analyse af den danske borgerlønsdebat har været at kortlægge de metaforiske systemer og grundopfattelser af samfundet, som både borgerlønstilhængere og borgerlønsmodstandere bevidst eller ubevidst bevægede sig i.

Analysen af 1990'ernes debat har påvist en tydelig forskel mellem borgerlønstilhængerne og borgerlønsskeptikerne og -modstanderne i deres brug af metaforer.

Man kan som tidligere nævnt, skelne mellem nogle få grundmetaforer for et samfund. I det følgende vil jeg nævne dem, man kan finde i borgerlønnsdebatten:

1. Samfundet opfattet som et marked.
2. Samfundet opfattet som et demokratisk fællesskab.
3. Samfundet opfattet som en familie.
4. Samfundet opfattet som socialt fællesskab (civilt samfund).
5. Samfundet opfattet som bestående af tre sfærer – stat, marked, civilt samfund.
6. Samfundet opfattet som et bæredygtigt samfund (bæredygtig udvikling).

Alle samfundsforskere er naturligvis enige om, at samfundet består af flere funktionssystemer (økonomisk, politisk eller socialt). Uenigheden mellem dem består altid i en vurdering af, hvilket funktionssystem, der faktisk er dominerende, og hvilket der bør være dominerende.

Af 1990'ernes borgerlønnsdebat kan man se, at borgerløn som delmetafor optræder i forståelsesrammer, hvor samfundet først og fremmest opfattes som et fællesskab, et demokrati, eller et civilt samfund, og hvor markedsmetaforen har sekundær betydning.

Heroverfor står de fleste borgerlønsskeptikere eller -modstandere, der bevidst eller ubevidst ser samfundet som først og fremmest et marked, hvor markedsmetaforen altså ses som den grundlæggende.

Hvis man idealtypisk skal forsøge at lave en skitse over hierarkiet i grundmetaforerne i de forskellige velfærdsstatsopfattelser, ser det således ud:

Figur 18. Grundmetaforernes prioritering
i forskellige velfærdsstatsmodeller

Den nuværende velfærdsstat: Liberal/socialdemokratisk	Fremtidsmodel 1: Traditionel socialistisk/feministisk ideal	Fremtidsmodel 2: Borgerlønsmodel
1. Markedet (selvforsørgelse på arbejdsmarkedet)	1. Demokratiet (ret og pligt til lønarbejde)	1. Demokratiet (ret til borgerløn)
2. Demokratiet (ret til forsørgelse og pligt til aktivering for dem, der ikke har lønarbejde eller kan forsørge sig selv)	2. Markedet	2. Det civile samfund
3. Det civile samfund	3. Det civile samfund	3. Arbejdsmarkedet (ret til begrænset lønarbejde)

Den nuværende velfærdsstat bygger, på trods af eksistensen af et delvist socialt medborgerskab, stadig på et grundlæggende liberalt selvforsørgelsesprincip, på markedsmetaforen som det dominerende princip.

Traditionelle socialister (f.eks. CASA, SF, Enhedslisten), nogle marxistisk orienterede samfundsforskere og nogle feminister går imod princippet i den nuværende velfærdsstat og ønsker samfundet organiseret som et demokratisk fællesskab, hvor alle skal have en ret og pligt til lønarbejde.

Man kan se, at Marx' og Engels' formulering fra Det kommunistiske Manifest, hvor de krævede »lige arbejdstvang for alle« (Marx/Engels 1970:52) i det socialistiske samfund efter en revolution, har sat sine dybe ideologiske spor i arbejderbevægelsen og blandt senere socialister. De forestillede sig, at selv i idealsamfundet var der »arbejdstvang«, blot skulle den være lige.

Det skal ses på baggrund af deres opfattelse af situationen i det kapitalistiske samfund. Her måtte nogle (de mange, proletariatet) arbejde, mens andre (de få, kapitalisterne) kunne undlade at arbejde: »de, der arbejder, tilegner sig ikke noget, og de der tilegner sig noget, arbejder ikke«. (Ibid:42). Med den »nye« vækstproblematik in mente, forekommer det naturligt at omformulere det gamle arbejderbevægelses-slogan »lige arbejdstvang for alle« til en »lige arbejdsfrihed for alle«.

Den konklusion drager mange borgerlønstilhængere. Derfor vender de sig mod en pligt til lønarbejde. De gør op med det liberale selvforsørgelsesprincip og mener, at fællesskabet skal sikre en grundlæggende fælles forsørgelse, ovenpå hvilken der stadig eksisterer et selvforsørgelsesprincip, således at der kan udvikles et civilt samfund og udvikles en frihed uden for arbejds- markedet. Derudover vil nogle være tilhængere af en sikring af en vis ret til lønarbejde.

Borgerløn som udtryk for et diskursskift i 1990'erne?

En af denne analyses grundlæggende perspektiver er at se borgerløn som udtryk for et politisk diskursskift fra en vækstdiskurs (enten i form af en liberal markedsdiskurs eller en socialdemokratisk velfærdsdiskurs) til en civilsamfundsdiskurs. I hvilket omfang kan denne forståelsesfigur, der indledningsvis blev opstillet, siges at have været frugtbar?

Set i forhold til den historiske analyse af 90'ernes borgerlønsdebat forløb modsætningerne mellem de forskellige politiske diskurser på flere punkter anderledes end antaget med det forenkede billede af kun tre idealtypiske politiske diskurser.

Som tidligere konkluderet om udviklingen af en borgerlønsdiskurs i 90'erne, kan man ikke sige, at der udviklede sig én diskurs, men tre forskellige diskurser (fortællinger):

1. En politisk-teknisk borgerlønsdiskurs, som jeg har betegnet som en lille fortælling om en teknisk rationalisering af velfærdsstaten.
2. En politisk-visionær borgerlønsdiskurs, som jeg har kaldt en stor fortælling om en politisk videreudvikling af velfærdssamfundet. Og
3. En politisk-utopisk borgerlønsdiskurs, der er kaldt en større fortælling om skabelsen af et nyt samfund »Det gode samfund«.

Diskursers funktion er at skabe identitet og alliancer omkring politiske spørgsmål. Problemet i begyndelsen af 90'erne var, at de tre diskurser ikke blev forsøgt kædet sammen til én fælles borgerlønsdiskurs, der betød at man bevarede de forskellige diskursers særpræg samtidig med, at man fandt fællestrækkene. Selvom der i 80'erne også var problemer med at kæde en teknisk fortælling om borgerløn sammen med en større utopisk fortælling, havde man dengang en fordel,

nemlig et organisatorisk grundlag, en egentlig social bevægelse med et blad, der kunne stå for den løbende diskurs- og allianceskabelse.

Ligesom det er forenklet at tale om én borgerlønsdiskurs, er det også forenklet at se borgerlønsdiskursen i forhold til den hegemoniske diskurs med to underdiskurser (en socialdemokratisk og en liberal). Som vist blev borgerlønsdiskursen udgrænset både retorisk og institutionelt af den hegemoniske diskurs.

Men udgrænsningen skete ikke kun fra den hegemoniske diskurs' side. Andre alternative diskurser i forhold til den hegemoniske diskurs havde også del i udgrænsningen. Som ovenfor vist fandtes også en gruppe med et mere traditionelt socialistisk/feministisk samfundsbillede (en anden prioritering af samfundsmetaforerne).

Denne gruppe fremførte, hvad jeg vil kalde en venstresocialdemokratisk bæredygtighedsdiskurs, der både forsøgte at distancere sig i forhold til den hegemoniske vækstdiskurs og samtidig var med til at udgrænse borgerlønsdiskursen. Det var en diskurs, der både havde opbakning blandt enkelte partier (SF, RV, Enhedslisten) og blandt fagforeninger, samfundsforskere og kvindeorganisationer.

Figur 19. Forskellige politiske diskursers prioriteringer af delpolitikker i 1990'erne

Liberal markedsdiskurs	Socialdemokratisk velfærdsdiskurs	Venstre – socialdemokratisk bæredygtighedsdiskurs	(En tænkt borgerlønsdiskurs)
1. Reduktion af overførselsindkomster	1. Aktivering	1. Arbejdsfordeling	1. (Borgerløn)
2. Kontrol og stramninger	2. Uddannelse	2. Orlov	2. (Maksimumindkomst)
3. Aktivering	3. Kontrol og stramning	3. Grøn beskæftigelse	3. (Fremme af uformel økonomi)
4. Uddannelse	4. Orlov	4. Uddannelse	4. (Støtte af lokalsamfund)
5. Hjemmeservice	5. Arbejdsfordeling	5. Aktivering	5. (Arbejdsfordeling)
6. Service	6. Service	6. (Borgerløn)	6. (Uddannelse)

Som det fremgår af ovenstående figur af fire forskellige politiske diskurser i 1990'erne, kan de fire diskurser alle ses som bestående af en række mere tekniske deldiskurser (placeret i et prioriteret hierarki). Prioriteringerne er alene udtryk for mine skøn på grundlag af min analyse af perioden og vil kunne diskuteres.

Den venstresocialdemokratiske diskurs bestod af en række delelementer, deldiskurser, bl.a. arbejdsdeling, orlov og grøn beskæftigelse. Borgerløn som teknisk deldiskurs kunne passes sammen med disse andre delstrategier i den venstresocialdemokratiske diskurs. Man kan således tolke SFs udvalgsarbejde som et forsøg på at tilføre denne venstresocialdemokratiske diskurs et teknisk borgerlønelement. Her blev konklusionen dog, at det ikke passede ind.

Borgerløn blev som påpeget ikke fremført som en fjerde overordnet diskurs bestående af en række deldiskurser med forslag om maksimums-indkomst, støtte af uformel økonomi og arbejdsfordeling, som det her er skitseret. Når borgerlønsdiskursen og dens enkelte delelementer er sat i parentes skyldes det, at disse elementer ikke blev foreslået af borgerlønstilhængerne. Tegningen står udelukkende for min skitse og prioritering til en tænkt fælles borgerlønsdiskurs, set i bagklogskabens lys.

Men man skal samtidig være opmærksom på, at hvis en sådan mere formaliseret diskurs var blevet udarbejdet, havde borgerlønstanken måske i for høj grad mistet sit præg af »det ufærdige«, var blevet gjort til noget færdigt, der uden videre kunne passe ind til de krav, som stilles til fuldtudviklede reformforslag.

Borgerlønstanken kan på den måde siges at afspejle det dilemma, det »ufærdige« altid befinder sig i. Forsøger man at ophæve det ufærdige ved at gøre det for færdigt, bliver det let ufarligt og inddefineret. Forsøger man omvendt slet ikke at få det til at konkurrere med det bestående, at opstille et realistisk alternativ til det bestående, bliver det helt utopisk og uddefineret.

1990'ernes »reaktionære« og »progressive« borgerlønsretorik

Analysen af 1990'ernes borgerlønsdebat har vist, at man med fordel kan bruge den amerikanske samfundsforsker Albert O. Hirschmans typer af argumentationsmønstre hos henholdsvis »reaktionære« og »progressive« i demokratiets 200-årige historie.

Hvis man ser borgerløn som et videre reformskridt i demokratiets lange historie, hvordan forsøger man da at overbevise om, at borgerløn er et »rigtigt« eller et »forkert« skridt i den retning?

Borgerlønsmodstandernes argumentationsmønstre kan passes ind i Hirschmans tre typiske »reaktionære« argumentationsmønstre:

1. Reformen er forfejlede, dvs. fører til noget andet end reformtilhængerne tror.
2. Reformen er nyttesløse. Eller
3. Reformen er farlige, fordi de ødelægger noget væsentligt ved det bestående system.

Heroverfor kan man ifølge Hirschman finde tre parallelle argumentationsmønstre hos borgerlønstilhængere, »progressive« reformtilhængere:

1. En reform vil sætte en synergieffekt i gang, således at ikke kun et problem løses, men et helt problemkompleks vil løses.
2. En reform er udtryk for et »naturligt« fremskridt eller udtryk for udviklingens »nødvendighed«.
3. Hvis man ikke gennemfører en reform, vil systemet bryde sammen eller komme i en helt uacceptabel tilstand.

Som man kan se, ligger der nogle fællestræk i de to typer af retorik. I begge typer forsøger man at bevæge modtagerne af den politiske kommunikation ved at henvise til forskellige typer af effekter af, at man gennemfører en reform hhv. ikke gennemfører den.

Modstanderne forsøger at få modtageren til at få en negativ holdning til reformen ved at påstå, at en reform enten slet ikke vil få nogle effekter, eller få nogle negative effekter, der er farlige.

Heroverfor vil tilhængerne forsøge at få en positiv holdning til reformen frem ved at påstå, at en reform vil sætte en positiv cirkel i gang og løse en masse problemer eller henvise til at en reform er udtryk for en nødvendighed, fordi det er udtryk for fremskridtets retning eller er nødvendigt for at undgå nogle ulykker.

I begge typer af argumentationsmønstre kan ligge en mere eller mindre skjult manipulation, hvis det ikke klargøres, at hverken tilhængere eller modstandere kan udtale sig sikkert om fremtidige udviklingsmønstre.

Typer af »reaktionær« borgerlønsretorik

I nedenstående skema har jeg forsøgt at udvælge og sammenfatte eksempler på de tre typer af »reaktionære« argumentationsmønstre hos rækken af borgerlønsmodstandere, hos ministrene, i de forskellige kommissioners argumentationsmåder, hos nogle samfundsforskere samt hos de mere uafhængige aktører.

Figur 20. Typer af »reaktionær« borgerlønsretorik
I: »Perversity thesis«: Borgerløn er forfejlet: Reformen fører til det modsatte af, hvad reformtilhængerne tror
»Borgerløn skaber en tabergruppe.« Jytte Andersen. Politiken 27.09.1993
»Borgerløn fjerner incitamentet til selv at få et job.« Jytte Andersen. Social Politik nr. 2 1993
»Borgerløn er et nedskæringsinstrument.« Flertal i SFs borgerlønsudvalg »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994
»Borgerløn får kvinderne hjem til kødgryderne.« Flertal i SFs borgerlønsudvalg »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994
»Borgerløn vil sløve folks motiver til at anstrenge sig i hverdagen.« Jørgen Elikofer, Dansk Metal. Politiken 03.12.1994

»Borgerløn vil tendere til at forstærke polariseringen mellem »insidere« og »outsidere«.« John Andersen og Jørgen Elm Larsen 1995A:83-89
»Borgerløn vil skabe dårlige og små deltidsjobs.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller 1995:33
II: »Futility thesis«: Borgerløn er nyttesløs: Reformen ændrer alligevel ikke noget
»Borgerløn er førtidspension.« Lilli Gyldenkilde, SF. Aalborg Stiftstidende 08.05.1993
»Borgerløn er at give op over for problemerne.« Marianne Jelved, Information 11.12.1993
»Det nytter ikke noget at omdefinere arbejdsbegrebet.« Mimi Jakobsen, Det fri Aktuelt. 10.11.1994
»Borgerløn... har vi faktisk allerede i form af kontanthjælp og dagpenge m.v.« Mimi Jakobsen, Det fri Aktuelt. 10.11.1994
»Borgerløn vil ikke kunne standse den sociale udstødning.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller 1995:31
III: »Jeopardy thesis«: Borgerløn er farlig: Reformen vil undergrave systemet
»Borgerløn er i strid med Grundloven.« Socialkommissionen. Reformen 1993:82
»Det er farligt med frivillig ledighed.« Socialkommissionen. Reformen 1993:85-86
»Fare for at systemet udvikler sig til et borgerlønslignende system.« Socialkommissionen. Reformen 1993:33
»Borgerløn fører til økonomisk sammenbrud.« Det økonomiske Sekretariat 1993:181

»Borgerløn svækker konkurrenceevnen.« Det økonomiske Sekretariat 1993:178
»Borgerløn skjuler arbejdsløshedsproblemet og legitimerer opsplitningen mellem lønmodtagerne.« Søren Kolstrup og Karl Vogt-Nielsen. Information 18.02.1994
»Vi er ved at indføre borgerløn ad bagdøren«. Hans Skov Christensen. Dansk Industri. Berlingske Tidende 20.09.1994
»Borgerløn er farlig, fordi højre-liberale flirter med ideen.« Flertal i SF's borgerlønsudvalg. »Borgerløn & Solidaritet for alle« 1994
»Borgerløn udfordrer den moralske kerne i ethvert samfund.« Jens Lind og Iver Hornemann Møller. 1995:29

Typer af »progressiv« borgerlønsretorik

Central hos alle borgerlønstilhængere er forestillingen om, at borgerløn er et mange formåls-instrument, at man igennem borgerløn via en synergieffekt får løst flere problemer samtidig.

Det var karakteristisk, at alle borgerlønsidéologerne og -teoretikerne i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne ikke så på borgerløn som en isoleret reform, men i samspil med en række andre reformer. Gunnar Adler- Karlsson kædede således sine tanker om en garanteret grundindkomst sammen med forslag om købefred, opdeling af samfundet i forskellige sektorer, samt tanker om maksimumsindkomst.

For »Oprør fra midten« gjaldt det også, at borgerløn kun var en detalje, der skulle virke sammen med forslag om decentralisering, fælleseje og social værnepligt, og André Gorz understregede kraftigt, at lige så vigtig som retten til indkomst, var retten til produktionsmidler, således at man kunne producere nogle brugsværdier.

Synergiperspektivet er også centralt hos de videnskabelige borgerlønssteoretikere. Således ser Claus Offe borgerlønstanken i sammenhæng med bestræbelser på at udvikle den uformelle sektor. Endelig er borgerløn for Herman E. Daly kun ét element i hans forestilling om skabelsen af en ny type li-gevægtsøkonomi. For Daly er bæredygtig udvikling også forbundet med en ny ressourcekvoteinstitution, en befolkningspolitik samt en tanke om maksimumindkomster.

Derfor må man konkludere, at man hos borgerlønssteoretikerne nok kan finde et argumentationsmønster omkring en synergieffekt, men at der hos ingen af dem ligger en påstand om automatik og nødvendighed, hvorfor man ikke kan betegne deres »progressive« retorik som manipulatorisk, fordi de åbent diskuterer de yderligere betingelser, de mener der skal være til stede, for at en borgerlønsordning kan få synergetiske effekter.

Daly er nok den, der klarest udtrykker dialektikken mellem institutions- og holdnings- ændringer. Holdningsændringer er nødvendige for skabelse af en borgerlønsstruktur, og samtidig vil en borgerlønsstruktur være med til at befordre en holdningsændring.

I nedenstående skema har jeg valgt nogle eksempler på »progressive« argumentationsmønstre fra 90'ernes politiske debat blandt de forskellige grupper af borgerlønstilhængere.

Figur 21. Typer af »progressiv« borgerlønsretorik
I: »Mutual support thesis«: Forestillingen om en (måske problematisk) synergieffekt: Borgerløn som løsning på flere (de mange) problemer i sammenhæng
»Borgerløn er udtryk for et frigørelses-bevægelses-projekt »fra neden«. Ellen Bruun SALT nr.6 1992
»Borgerløn vil fjerne de psykologiske og sociale stigma ved lediggang.« Per Sørensen. Jyllands-Posten 06.12.1992
»Arbejdsløsheds- miljø- og demokratiproblemerne kan løses i sammenhæng bl.a. ved en borgerlønsordning.« Grete Korremann 1993
»Hjælp samfundet. Slip de ledige fri.« Brugernes Alternative Socialkommission.1993
»Borgerløn motiverer til en række nødvendige holdningsændringer.« Peter Johannes Schjødt. 1993
»Borgerløn vil modvirke en strategisk-instrumental adfærd i forhold til overførselsindkomsterne.« Jørn Loftager 1994A

»Borgerløn vil medføre: 1. En reduktion i arbejdsløsheden og skabelsen af et mere fleksibelt arbejdsmarked. 2. Mindre offentligt bureaukati. 3. Flere rettigheder for de svage. 4. Helhed i hverdagslivet og styrkelse af de lokale fællesskaber. 5. Styrkelse af den erhvervsmæssige og kulturelle fornyelse. 6. Skabelse af større lighed og større uafhængighed.« Mindretal i SFs borgerlønssudvalg »Borgerløn og Solidaritet for alle« 1994
»Borgerløn lægger op til en nødvendig helhedstænkning mellem arbejdsmarkeds-, social-, erhvervs-, miljø- og familierpolitik.« Erik Christensen: »Borgerløn og helhedstænkning« Social Politik nr.1 1994
»Borgerløn er et konkret instrument til at ændre samfundsstrukturen ved at genskabe civilsamfundet.« Kristeligt Folkepartis Ungdom 1996
II: »History on our side thesis«: Borgerløn som udtryk for udviklingens »naturlige« retning eller »nødvendighed«
»Borgerløn betyder et brud med kapitalismens/industrialismens subsistenslogik« Jørn Loftager 1992:16
»Arbejdsløsheden kræver systemændringer.« Torben Nielsen. Berlingske Tidende 29.08.1993
»Borgerløn vil være en vidtgående strukturreform i lighed med Steinckes socialreform i 1933.« Erik Christensen: »Borgerløn – på vej imod et paradigmeskift i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken?« 1993 B
»Borgerløn er fuldendelsen af det sociale medborgerskab«. Jørn Loftager 1994C
III: »Imminent-danger thesis«: Borgerløn er nødvendig, ellers bryder systemet sammen eller bliver autoritært
»Enten får vi en kunstig kapitalisme med øget kontrol eller også får vi et frit borgerlønssamfund.« Ole Thyssen 1991
»Borgerløn eller kaos?« Jens Wamsler. SALT nr. 2. 1994B
»Borgerløn eller barbari.« Ellen Brun. Aalborg Stiftstidende 21.08.1994
»Apartheid eller borgerløn.« Erik Christensen. Jyllands-Posten 22.12.1994 (læserbrev)

Selvom der principielt kan ses en parallelitet i det »reaktionære« og »progressive« argumentationsmønster med muligheder for manipulation fra begge grupper side, viser undersøgelsen, som påpeget ovenfor, at en del borgerlønsmodstandere i vid udstrækning forsøgte at definere borgerlønssbegrebet som metonymi og skabe en negativ stereotypi.

Borgerløn brugt som metonymi

I den politiske debat forsøgte borgerlønstilhængerne at give det nye borgerlønssbegreb en positiv kernebetydning og brugte begrebet metaforisk, mens modstanderne heroverfor forsøgte at give det

en negativ kernebetydning og brugte det som metonymi. Som metonymi blev borgerløn reduceret til at være ensbetydende med nogle negative træk ved det bestående system.

Både i metaforen og metonymien skabes mening ved at henvise til noget andet. I metaforen associerer man fra en kontekst til en anden kontekst, hvorimod man i metonymien slutter fra en del af en kontekst til resten af konteksten. Derfor ligger der noget perspektiv- og visionsskabende i metaforen, hvorimod der ligger en tendens til reduktion af verden til noget snævert og kendt i metonymien. Metonymier bruges derfor typisk til at underbygge den etablerede orden, mens metaforer bruges til at pege på en alternativ orden.

I borgerlønsmodstandernes brug af borgerlønsbegrebet som metonymi ligger der et element af det, George Lakoff (1996:311) kalder patologisk stereotypisering: »A social stereotype is a model, widespread in culture, for making snap judgement – judgement without reflective thought – about an entire category, by virtue of suggesting that the stereotype is the typical case. A pathological stereotype is the use of a pathological variant of a central model to serve as a stereotype for the whole category, hence to suggest that the pathological variant is typical.«

I nedenstående skema har jeg samlet nogle eksempler på sådanne forsøg på negativ stereotypisering af borgerlønsstanken.

Figur 22. Borgerløn brugt som metonymi og negativ stereotypi

Borgerløn gør »os alle til sociale klinter.«	Frank Dahlgaard. Berlingske Tidende 15.01.1994
»Borgerløn gør os til statens slaver.«	Henrik Gade Jensen. Berlingske Tidende 18.01.1994
»Borgerløn med »social værnepligt« er den ultimative statsliggørelse.«	Jytte Andersen. Berlingske Tidende 18.01.1994
»Den umoralske borgerløn.«	Kim Benhke. Information 24.03.1994
»Borgerløn vil trække en million eller flere til staten.«	Ekstra-Bladets leder 21.10.1994
»Men at ville fjerne alle krav fra folk og indføre borgerløn, mener jeg er en falliterklæring.«	Lotte Bundgaard, næstforkvinde i DSU, Det fri Aktuelt 24.10.1994
»Borgerløn er bistandspenge.«	Jean Fischer i »Forslag til arbejdets genindførelse« Debatmagerne 1994
»Borgerløn er »førtidspension«.«	Gunvor Auken i »Forslag til arbejdets genindførelse« Debatmagerne 1994
»Borgerløn belønner de asociale.«	Jakob Tietge, DSU. Det fri Aktuelt 22.01.1995
»Borgerløn som en »passiv ydelse«.«	Socialdemokratisk programudkast »Velfærd med vilje«. 1995
Borgerløn »som en uværdig tilstand.«	Socialdemokratisk programudkast »Velfærd med vilje«. 1995

Double-bindkommunikation

Som tidligere berørt fik dele af borgerlønsdebatten karakter af »double bind« kommunikation, som er typisk for et retorisk mønster i en politisk magtstruktur med en hegemonisk diskurs. Afmagtsskabelsen sker ved, at de domineredes valgmuligheder og identitet defineres således, at de typisk stilles over for »illusoriske valgmuligheder«, dvs. de får kun valget mellem to umulige, »ubehagelige« situationer.

En sådan fastlåst situation kan kun opløses ved en dekonstruktion af den umulige dualistiske forståelsesramme og skabelse af en ny forståelsesramme (»reframing«).

Som vist nedenfor kan situationen på arbejdsmarkedet og i samfundet generelt i vid udstrækning ses som et tvangsvalg mellem at være »aktiv« og »passiv«, mellem »uafhængighed« og »afhængighed«

eller mellem »lønarbejde« og »overførselsindkomst«. Det »gode« er det aktive, lønarbejdet og uafhængigheden, mens det »dårlige« er passiviteten, overførselsindkomsten og afhængigheden.

I det dominerende dualistiske sprogunivers defineres borgerløn metonymisk som værende passiv, til kun at være endnu en overførselsindkomst og til at skabe afhængighed. Borgerlønsmodstanderne er fastlåst i denne virkelighedsopfattelse og ønsker den bevaret. Men borgerløn kan også opfattes metaforisk, som den reelle frihed, der netop bryder ud af dobbelt-bindingerne og tvangsvalgene. Borgerløn er set i det perspektiv et skift i forståelsesramme (»reframing«), et oprør imod den sproglige og institutionelle dualisme i samfundet.

Figur 23. Samfundets dobbeltbindinger og borgerløn som opgør med disse

Dobbelte bindinger		»Reframing«
Aktiv	Passiv	Reel frihed
Lønarbejde	Arbejdsløshed	Selvvalgt aktivitet
Lønarbejde	Overførselsindkomst	Borgerløn
Lønarbejde	Fritid	Selvvalgt aktivitet
Uafhængighed	Afhængighed	Frivillig afhængighed

Konstrueret efter inspiration fra Watzlawick (1978): 108-125

Litteratur

Hirschman, Albert O. (1991) *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Hirschman, Albert O. (1993) *The Rhetoric of Reform*. *The American Prospect* no.14 (Summer) og <http://staff.uwsuper.edu/hps/mjohnson/ETHART/14hirs.htm>

Lakoff, George (1996) *Moral Politics. What Conservatives Know That Liberals Don't*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Marx, Karl og Friedrich Engels (1970) Det kommunistiske Partis Manifest. Illustreret af
Dea Trier Mørch. København: Rhodos.

Watzlawick, Paul (1978) The Language of Change. Elements of Therapeutic Communication.
New York: Basic Books, Inc. Publishers.